

Koltai Tamás

Színészregény

Azt írja Sándor Iván: „Gábor színész. Több is. Író. Szellemi ember. Akkor már kora legjobb gondolkodóihoz tartozik. De erről tulajdonképpen senki sem tud. Talán Éva és Ruszt.” (Vass Éva és Ruszt József.)

Előtte pár sorral: „Színész, aki Bibót olvas. (Műtétek szüneteiben, kórházi ágyon.) Színész, aki Bibót képes értelmezni!”

Idő: 1986. Gábor Miklós ekkor hatvanhét éves.

Hat évvel később Szophoklész *Oidipusz királyát* rendező a Ruszt alapította Független Színpadon. Fialokkal, akik megcsömörlettek a hivatásos kőszínháztól. Vagy éppen kiszorultak belőle. „Amatőrökkel, pályakezdőkkel dolgozik”, írja Sándor Iván. Az akkori KoMásokkal és HOPPartosokkal. Elutasítják a rutint, a protokollt, a megélhető színházat.

Alternatívát keresnek.

Amikor ezt írom, egy kőszínházi címlapfotó-színész épp azt nyilatkozta, hogy rosszul érezte magát a független társulatnál. Nem neki való. Szeret fürdeni a sikerben.

Gábor Miklós színészi-szellemi nagyságának nem vagyunk a tudatában. Nem is leszünk már sohasem. Akkor sem, ha monográfiát írnának róla – Sándor Ivánnak kellene megírnia –, amire kevés az esély, mert nem érdekli a kiadókat, nem érdekli az olvasókat. Nem olyan időket élünk. Korunk az igénytelenség, a barbárság, a szellemi szegénység

kora. A kultúra szisztematikus elpusztításáé. És még csak a közepén vagyunk, az erózió folytatódni fog, ki tudja, meddig.

Sándor Iván és Féner Tamás Gábor-könyve: képeskönyv. Szép kiállítású, kézre álló album. Kettős portré. Az író tömör szellemi pályaképet rajzol alanyáról, a fotós mellékel a legfontosabb előadásokról és a próbákról készített fényképeit. Verbális és vizuális könnyű vágta a múlt század második felének – Major Tamás mellett – legfontosabb színházi emberéről, aki ugyanilyen fontos irodalmi ember is volt (lásd mint fent).

Kettős portrét írtam, de az író Sándor Iváné mindvégig fölsejlik a háttérben harmadikként. Szellemi rokonság fűzi hőiséhez (írhatom így, a szerző is „színházi regénynek” nevezi könyvét, s joggal), és nemcsak attól kezdve, hogy személyes kapcsolatba kerültek, hanem már előtte is. Nem egyszerűen a színész és a kritikus viszonya ez, mélyebb annál, a világlátás hasonlósága motiválja. Annál is több: a fölfedezés, hogy mit jelent a hamleti világgép, mely szerint a színész a kor foglalatja és rövid krónikája. Kiskamaszként, amikor még nem tudtam, hogy vannak emberek – közéjük tartoztam –, akik a kor típusát a színészen tesztelik meg, Gábort utánoztam. Néztem a filmjeit, és olyan akartam lenni, mint ő. Tudtam-e, hogy az értelem, az intellektus, az okos férfiasság eszménye vonzott? A „csinos zseni”, ahogy később önironikusan írta magáról? Aligha. Tudattalanul persze mégis. Az önironia vonzása kezdettől fogva motiválta egyoldalú „viszonyunkat”. Önironikus volt abban a színházi szerepben, amelyikben először láttam úgy, ahogy azóta is kitörölhetetlen vonásokkal él bennem. Masham hadnagy Scribe *Egy pohár víz* című vígjátékában (Madách Kamaraszínház, 1954). A jóképű fiatal férfi, aki elég okos ahhoz, hogy merjen butának látszani a nők szemében. A csodálkozástól, hogy a nők szeretik, és okosabbak nála, eltátotta a száját. Ez lett az egyik emb-lémája. A tátott száj és a csodálkozás a szemében. Mint a *Tanner John házassága* előadásának legvégén, amikor a női ragadozó foglyul ejtette. Vass Éva fölényes kedvességgel,

mint ami nem számít, közölte vele, hogy folytassa csak a szóáradatot, a férfiúi önérzet heves önigazolását, mondhat, amit akar, beszélhet. „Beszélhetek?”, kérdezte elképedt fölismeréssel, nagy hangsúllyal, három kérdőjellel, szemében rémülettel, hatalmasra tátott szájjal. És lement a függöny.

De ez már a történet folytatása, amelyet Sándor Iván az elejétől mesél. Kezdve a háborútól, a hadifogságtól, a naplótól, amelyekből regények lettek, s amelyek később, a háború után is folytatódtak. Gábor előbb lett író, mint színész, mégpedig igazi író, nem a színész, aki ír. Ebben egyedülálló. Hazai kollégái, akik a szerepeikről, a pályájukról írtak könyveket, egytől egyig műkedvelők, s nem azért, mert használható mondatokat írni, szerkeszteni nem tudnak önállóan, hanem mert írásuk a színészetük, érvényesülésük kiszolgálója, reklámtevékenység, nem műalkotás. Gábor, ahogy a színészetével, az írásaival is a világot faggatja. Maga ellen ír, nem önigazolást keres. Nem azt kutatja, hogyan lehet sikeres, hanem a létezésre, a saját emberi-színészi létére kíváncsi, s arra, hogy meg tud-e ennek felelni. Ki valójában az „én”, és ki tudja-e teljesíteni magát, az itt a kérdés.

Hamlet kérdése ez, persze, a kérdések kérdése, és az egyik döntő állomás Gábor pályáján. Akkor már a Madách Színház tagja, túl a Nemzeti Színházon, a gyötrődő korszakon, Bessenyei és Major árnyékában – egyikük a Nagy Színész, másikuk a Nagy Játékos –, túl az általa kudarcosnak ítélt szerepeken, a párttitkárságon, „a török-ügyön”, a politikai hiteken és a belőlük való kiábrándulásokon, a nyitás évein (Sándor Iván mindezt markánsan foglalja össze), '56-on (az októberi derűs napokon megvettem minden újságot, számtalan új lap jelent meg, az egyikben riport a Kossuth térről, a riportert találkozik Gáborral és Ruttkai Évával, kéz a kézben, mosolyogva, „megyünk Imre bácsihoz a Parlamentbe, szeretnénk biztatni”, felelik a riportert kérdésére), a társulati ülésen, amelyen néhány színész őt és Horvai Istvánt akarja eltávolítani, a nagy szerepeken, amelyekben már én is láttam, a *Figaro házasságán*, *Az ördög cimboráján*

(senki sem tud úgy vigyorgni, mint ő, állapítottam meg), a *Lorenzacció*n. A *Hamlet* bemutatásának évében, 1962-ben kerültem harmadéves bölcsészként dramaturgyakornoknak a Madáchba, sok *Hamlet*-előadásra voltam beosztva rendezői ügyeletesként (egy nagy könyv volt a portán, az ügyeletesnapló, abba kellett beírni az észrevételeimet), sokszor láttam, a későbbi szereposztásokban is, '64-ben én szerkesztettem az átrendezett előadás műsorfüzetét (Vámos László Brook *Lear király*ának vendégszereplése után kiiktatta a függönyöket, nyílt színen bonyolította le a díszletezőkkel a jelenetváltásokat, Gábor kicserélte addigi szöke parókáját), mondhatom, hogy kívülről tudtam az előadást, sok jelenetét ma is le tudom játszani. Gábor hangja, líraittas, néha deklamáló verselése (ma idejétnémetnek éreznék), egy-egy dallamos felhorgadása („Hic et ubique... derék egy árkász”; „A kardhegy is mérgezve van? – No mérég, hass tehát!”) ma is a fülemben van. A sérülékenység, a sebzottság, a halálraítéltség élményeként éltem át minden este.

Magányos volt a színházban, Sándor Iván is említi, hogy fölrották neki, nem vesz részt a társulati mindennapokban, még a színészbüfében is elvonul egy könyvvel. Tény, hogy nem illett bele a „társaságba”, de ez nála nem póz volt, nem a szerepeit folytatta privátim, a nagy különöket, Füst Milán Henrikjét, a Sarkadihősöket – Sebők Zoltánt és az *Oszlopos Simeon* Kis Jánosát – vagy *Oidipuszt*, csak lötyögni nem szeretett, sajnálta rá az időt. A társulat sem volt olyan, amelyben feloldódhatott volna, tudom, ott voltam. Velem senki nem volt olyan közvetlen, mint ő, nem sokat beszélünk, nekem ő volt az elérhetetlen Nagy Színész, eszembe sem jutott, hogy „beszélgetni” merjek vele, ma már rettentően bánom, valószínűleg közelebb kerülhettem volna hozzá, de csak jóval később, a kilencvenes években jártam egyszer-kétszer a lakásán, amikor írást kértem tőle a *SZÍNHÁZ*-nak, elég sokat beszélgettünk a színházról, akkor is csak azt hittem, hogy udvarias, nem akar kidobni, igyekeztem jó benyomást kelteni, ahelyett, hogy őszinte lettem volna, ma szégyellem magam ezért, és szíven ütött, már a halála után, amikor egyik könyvében találkoztam a nevemmel, egyik látogatásom mozzanata szerepelt a naplójában.

Amikor elege lett a Madách Színházból, elment Ruszthoz Kecskemétre. Ez abban az évben, 1975-ben történt, amikor *Színházfaggató* című könyvem egy Ádám Ottó-portré miatt – a belügyes besúgó Nagy Péter professzor elutasító lektori jelentését elfogadva – visszadobta a Gondolat Kiadó, de csak azért, hogy tessék-lásék hozzáírta még két fejezetet, egy újonnan felkért másik lektor, Fodor Géza ajánlására egy évvel később változatlan szöveggel megjelentethesse. Mindketten ugyanazt róttuk föl a „szép színháznak”, ő, a színész és én, a kritikus; én kiírtam magamból, ő új társulatra talált. Sándor Iván írja, hogy amikor Tolnay Klári egy alkalommal előadást nézett Kecskeméten, és meglátta Gábort egy pohár whiskyvel a kezében a színészbüfében mint fiatal színészek karéjában a társaság közép-pontját, azt mondta, az isten áldja őket, amiért ezt meg tudták csinálni Miklóssal.

Rusztot pár év múlva „felhozták” a Népszínházba, Kecskemét megszűnt színházi végvár lenni, ahogy Székely Gábor eljövételével Szolnok is megszűnt, csak Kaposvár maradt meg, mert ott Zsámbéki Gábor színházát Babarczy László folytatni tudta. Hogy Kecskemét „felszámolása” jó vagy rossz volt-e Ruszt és Gábor pályájának alakulása szempontjából, külön kérdés lehetne (a szerző erre annyiban tér ki, hogy két színházi műhely maradt összesen, Kaposvár és a Katona). Még hátravan a zalaegerszegi villanófény, a Ruszt rendezte *Tragédia*, Gábor Luciferével, de ettől kezdve mindketten a színházi szegénylegények életét élték, lett légyen a *mun-kahelyük* a Független Színpad, a Népszínház vagy a Nemzeti Színház. Ez már az ideiglenesség korszaka a számukra.

A magyar színház képtelen volt befogadni két olyan színházi embert, mint Gábor Miklós és Ruszt József.

Gábor közben eljátszotta Shylockot, megrendezte az *Oidipuszt*, újabb könyvei jelentek meg, ha úgy tetszik, elégtételt kapott az irodalomtól is. Hogy közben milyen kataklizmákat élt át, milyen emberi és művészi kérdéseken vívódott, körülötte milyen válságokat szenvedett el, milyen kudarcokon ment keresztül a színházművészet, és milyen hanyatláson az európai kultúra, arra nézve vázlatosságában is enciklopédikus igényű elemzést ad Sándor Iván kiváló könyve.

Mégiscsak meg kellene írnia azt a monográfiát.

Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2010.

SUMMARY

The present issue opens with a compilation about János Térey, an important young author. Three partners discuss the genesis and the purpose of his theatre, while Melánia Miklós reviews his new play: *Jeremy in God's cold weather*, performed at the National.

Other critics of this issue are Judit Szántó, Andrea Rádai, András Sztrókay, Noémi Herczog, Dezső Kovács, László Sz. Deme, Bálint Kovács, Andrea Stuber and Tamás Jászay. Here are the plays they review: *Gipsies* by Józsi Jenő Tersánszky and Krisztián Grecsó (Katona), Paul Claudel's *Le Soulier de satin* (Eger), *Fragments* by the Sputnik Navigation Company, *Kalocsa* by Virág Erdős (Hungarian Theatre), Milán Füst's *The Story of My Wife* (Hungarian Theatre), Lars von Trier's *The Supreme Chief* (Radnóti Miklós Theatre), Ibsen's *A Doll's House* (Békéscsaba), Tibor Zalán's *The Golden Key* (Stúdió „K”), and John Ford's *A Pity She's a Whore* (Hungarian Theatre).

In three contributions to Chekhov's posterity, Tamara Török talked to Andrei Șerban, director of *The Three Sisters* at our National, well-known Russian playwright Ludmila Petrushevskaia exposes her highly personal ideas about Chekhov and Ilona Kiss met Petrushevskaia to discuss some of her views.

Our column on modern dance is centred on the performances of the Budapest Autumn Festival. Ákos Török, Csaba Kutszegi, Annamária Szoboszlai and Katalin Lőrinc saw for us, respectively, *Stix66* by Ferenc Fehér, two programs for young people (*The Fables of La Fontaine* by the Badora Company and *Doty-Dressed Nancy at School* by Yvette Bozsik's Company), a guest performance *Big Mouth* by the Israeli company and a double-bill of Canadian choreographer Louise Lecavalier's *Children* and Belgian artist Kris Verdonck's *I/II/III/IIII*.

In her essay Orsolya Kóvári introduces Szabolcs Thuróczy as a modern young artist of multiple skills.

Some impressions on contemporary world theatre are offered by Andrea Tompa (Israel's double-faced theatre), Anita Rákóczy (Edinburgh Festival), Anikó Oroszlán (two fine new British plays: Nell Leyshon's *Bedlam* and Mike Bartlett's *Earthquakes in London*).

Tamás Koltai reviews an important new book: under the title *Novel On An Actor*, Iván Sándor devotes a wise and sensitive analysis of the personality and art of Miklós Gábor, one of the most brilliant protagonists of the modern Hungarian stage.

Playtext of the month's is *Kalocsa* by Virág Erdős, also reviewed in this issue.